

Продовження реконструкції життя і діяльності Костя Феодосійовича в окупованому Києві, заповнення «білих плям» його біографії, встановлення раніше невідомих широкому загалу епізодів з його життя, визначення місця та значення у сучасній українській історіографії вбачається науковцями музею як необхідність для детального вивчення долі К. Штеппи в окупованому Києві. Сучасні праці про Костя Феодосійовича загалом висвітлюють основні віхи його діяльності в окупованому Києві. Діяльність вченого оцінюється по-різному, але майже всі дослідники відзначають широкий діапазон інтересів вченого та новаторські методи діяльності. Слід зауважити, що статті та спеціальні дослідження про К. Штеппу, надруковані у різних виданнях, не дають повного уявлення про величину цієї постаті. Крім того, вони потребують подальшого продовження та доповнення, оскільки поза увагою дослідників залишилися значна джерельна база, зокрема мемуари вченого, епістолярна спадщина та матеріали особового фонду Костя Феодосійовича.

1. Ректори Київського університету. 1834–2006 / В. Скопенко, В. Короткий, Т. Табенська та ін. – К., 2006.
2. Немирон Н. У збудженні в огні столиці України (Славний пам'яті мучеників за Україну в Києві в 1941–1942 рр.) // В боротьбі за українську державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни. – Вінніпег, 1990.
3. Жданович О. На зов Києва // На зов Києва. Український націоналізм у II Світовій війні. – К., 1993.
4. Михалевич М. Сорок років тому... // На зов Києва...
5. Верба І. Кость Штеппа / І. Верба // Укр. іст. журн. (далі – УІЖ). – 1999. – № 4.
6. Верба І. Сторінки історії Української академії наук в німецькій окупації (кінець 1941 – початок 1942 рр.) // Розбудова держави. – 1995. – № 3.
7. Верба І. Спроби відновлення Української академії наук у Києві (кінець 1941 – середина 1942 рр.) // Український історик. – 1995. – № 1–4.
8. Верба І. Кость Штеппа // УІЖ. – 1999. – № 3.
9. XX век. История одной семьи / Под ред. А. Попова. – М., 2003.
10. Михайлюк М. Костянтин Штеппа і «Нове українське слово» в умовах нацистської окупації Києва (кінець 1941 – 1943 рр.): джерелознавчий аспект // Київська старовина. – 2004. – № 5.
11. Верба І., Самофалов М. Історик Кость Штеппа: людина, вчений, педагог. – К., 2010.
12. Енциклопедія українознавства [Перевидання в Україні]: у 10 т. – Т. 10. – Л., 2000.
13. Енциклопедія українознавства [Перевидання в Україні. – доп. і випр.]. – Т. 11. – Л., 2003.
14. Штеппа К., Гоутерманс Ф. Чистка в Росії. – Х., 2000.
15. Архів-музей переходової доби. Пофондовий путівник. – К., 2002.
16. Верба І. Штеппа Кость Феодосійович (Тодосійович) // Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник. – Вип. 2. – Ч. 1. – К.; Л., 2003.
17. Верба І. Штеппа Кость Феодосійович // Історичний факультет Київського національного університету ім. Т. Шевченка: минуле й сьогодення (1834–2004 рр.). – К., 2004.
18. Под немцами. Воспоминания, свидетельства, документы. Историко-документальный сборник / Сост. К. Александров. – СПб., 2011.
19. Фонди Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». – КН-16480. – Г-841; КН-16173. – Г-789; КН-16174. – Г-790; КН-16175. – Г-791; КН-16176. – Г-792; КН-16177. – Г-793; КН-16173. – Г-789; КН-16509. – Г-867; КН-16479. – Г-840; КН-12537/1. – Г-460/1; - КН-12537/2. – Г-460/2; - КН-16179. – Г-795; КН-16180. – Г-796; КН-19047. – Г-1102.

Gedz V.A. Activities by Kost' Shtepa in occupied Kiev (the 1941th–1943th): historiography. In the paper are analyzed the works of historians and scholars about the activities by Professor K. Shtepa in occupied Kiev.

Key words: K. Shtepa, historiography, analysis of activity, scientific heritage

Н. І. Романцова

ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ім. Т. ШЕВЧЕНКА: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ДОСЛІДЖЕНЬ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ З ДІАСПОРИ

У статті розглядаються питання щодо висвітлення українськими істориками з діаспори діяльності М. Грушевського в НТШ. Діаспорні науковці розширили коло питань щодо впливу М. Грушевського у роботі цієї інституції та її перетворення на загальноукраїнську наукову організацію.

Ключові слова: М. Грушевський, НТШ, історіографія, українська діаспора

Галицький період у житті М. Грушевського був найбільш плідним симбіозом його невтомної наукової й організаційної діяльності. Особливо це виявилось під час його головування в Науковому Товаристві ім. Шевченка (НТШ). Українські історики з діаспори приділили значну увагу дослідженню цього питання. Історіографічний аналіз означеного аспекту дозволяє краще з'ясувати стан розробки проблеми та внесок історика не тільки в розвиток вказаної інституції, а й щодо перетворення її на загальноукраїнську наукову організацію. Висвітлення цієї теми надає можливість розглянути значне коло літератури, присвяченої цьому питанню, а також виявити історіографічні лакуни стосовно дослідження діяльності видатного вченого в НТШ.

Тема пропонованої статті незначною мірою вже висвітлювалася в наукових працях. Так, Н. Андрусак в огляді-рецензії на роботу Л. Винара «Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка 1892–1930» зауважив, що автором опрацьована значна частина історичних джерел та літератури. Рецензент підкреслив як позитивну рису додаток, в якому залучені записки М. Грушевського від 14 грудня 1897 р. про наукову діяльність НТШ в 1896–1897 рр., і його лист до Є. Чикаленка про Загальні Збори НТШ від серпня 1913 р. У рецензії зазначено, що автор бездоганно розглянув діяльність Михайла Сергійовича під час головування в НТШ з 1897–1913 рр. Тому цю студію, на думку рецензента, «можна лише в дрібницях справити чи доповнити» [1, 121–122]. Стан наукової розробки проблеми проаналізував і Л. Винар в останньому виданні своєї праці, присвяченої діяльності М. Грушевського в НТШ [5, 5–7]. Метою цієї статті є аналіз стану вивчення в українській діаспорній історіографії питань щодо формування НТШ та ролі М. Грушевського в цьому процесі.

Протягом ХХ ст., внаслідок суспільних катаклізмів, що відбувалися в Україні та за кордоном, в еміграції опинилося чимало вітчизняних істориків, які розробляли наукові студії щодо різних аспектів української історії та історіографії. Значний історіографічний інтерес вони виявляли до питань діяльності М. Грушевського. Д. Дорошенко, проаналізувавши галицьку добу його діяльності, зазначив, що він 20 років очолював НТШ і за цей час Товариство стало, на думку автора, «науковою інституцією з високим авторитетом в ученому світі, видало сотні томів наукових праць і матеріалів українською мовою, організувало велику національну бібліотеку й музей, згуртувало наукові кадри «створило українську науку в очах і поняттях культурного світу» [9, 186]. В іншій праці історик охаракте-

ризував НТШ як «огнище наукового життя» і відзначив, що «розквіт Товариства починається з приїздом М. Грушевського». Дмитро Іванович підкреслив об'єднаний аспект його організаційної діяльності, коли навколо Товариства згуртувалися «вчені сили з усіх частин української землі і за матеріальної допомоги меценатів з російської України, розгорнуто таку широку науково-дослідчу та видавничу діяльність, що вже за кілька років НТШ було загально визнано за українську академію наук, але бракувало тільки офіційного титулу» [8, 325].

В енциклопедії українознавства, опублікованій 1949 р., було зазначено, що М. Грушевський, після призначення професором Львівського університету, «став головним організатором наукової роботи України» [7, 904]. Також наголошувалося, що «в науково-організаційних рамках НТШ Грушевський спромігся розв'язати основні завдання української історіографії – дати синтезу українського історичного процесу» [10, 402].

Н. Полонська-Василенко, вказувала що після того, як головою НТШ обрали М. Грушевського, Товариство «стало вже не місцевою, краєзнавчою організацією, а всеукраїнським науковим осередком, що охоплював усі галузі науки, і у виданнях Товариства друкували праці українців з цілої України. [14, 382–383]. Дослідниця зазначала, що «Грушевський, виявивши великі організаційні здібності, не тільки об'єднав галицьких вчених, а й притягнув багато вчених з Наддніпрянської України» [15, 70]. Так само, як і Д. Дорошенко, Наталя Дмитрівна стверджувала, що на чолі Товариства вчений «широко розгорнув його діяльність і перетворив на фактичну академію наук, хоч і без цього титулу» [13, 23].

Грунтовно проаналізував досліджуване питання Л. Винар, який розробляв його протягом тривалого часу і присвятив спеціальні праці, розглянувши діяльність М. Грушевського в НТШ. Опрацювавши значне коло літератури та спираючись на нові джерела, вчений зміг з'ясувати важливі аспекти щодо науково-організаційної діяльності Михайла Сергійовича в НТШ. Засновник грушевськознавства зазначав, що «розвиток Наукового товариства ім. Шевченка як загальноукраїнської наукової установи до вибуху I-ї Світової війни нероздільно пов'язаний із науково-організаційною діяльністю Михайла Грушевського» [5, 13]. Він також виділив 4 періоди діяльності вченого в НТШ. Перший тривав у 1892–1894 рр. і був зумовлений співпрацею М. Грушевського в Записках НТШ, під час його перебування в Києві, коли він не брав безпосередньої участі в діяльності Товариства. Наступний (1894–1897 рр.) включав час від початку роботи Михайла Сергійовича у Львові до обрання його головою НТШ. Третій період охопив 1897–1913 рр., коли він був головою НТШ і ніс повну відповідальність за багатогранну діяльність Товариства та його розвиток. Упродовж четвертого (1920–1929/30 рр.) М. Грушевський співпрацював з Записками НТШ, публікуючи свої праці і перебуваючи в зв'язку з деякими членами Товариства.

Крім цього, Л. Винар відзначив, що найбільш плідними були другий та третій періоди діяльності М. Грушевського в НТШ (1894–1913 рр.). Дослідник підкреслив, що діяльність Михайла Сергійовича цього часу потрібно розглядати у двох площинах: науково-організаційній, адміністративній і редакційно-видавничій [6, 39–40]. Історик наголосив, що М. Грушевський відразу, після приїзду до Львова восени 1894 р., включився в роботу НТШ, став «головним організатором його праці» [5, 19]. З цього часу, на думку вченого з діаспори, «Товариство ім. Шевченка вступило в найбільш продуктивний період свого існування і діяльності» [5,

22]. Відзначено, що тоді ж М. Грушевський докладав зусиль для подолання перепон щодо діяльності Товариства. Ці перепони були зумовлені відсутністю його зв'язку з вищою школою, заборонаю видань НТШ у Російській імперії, міжпартійною боротьбою в Галичині, слабкою матеріальною базою [5, 24]. Характеризуючи його науково-організаційну діяльність у НТШ, Л. Винар зазначив, що він поставив перед собою мету – «створити з НТШ справжню українську академію наук і впровадити українознавство на міжнародний форум наукового життя і тим самим довести повну незалежність українського історичного процесу і української культури» [5, 25].

Оцінюючи діяльність М. Грушевського на посаді голови НТШ, історик з діаспори вказував, що Товариство, зокрема у видавничій діяльності зазначеного періоду досягло «вершин» і не поступалося виданням закордонних академій наук [6, 59]. Загалом, галицький період, за висловом Л. Винара, був «золотою добою» творчості та діяльності М. Грушевського, в якій він повністю виявив свій геніальний науковий талант і надзвичайні організаційні здібності [3, 13]. У цей час склалися стосунки професора М. Грушевського з українським студентством, які, на думку засновника грушевськознавства, були товаришескими і щирими. Яскравим прикладом таких відносин, вважав Л. Винар було те, що від НТШ, за сприянням Михайла Сергійовича, була організована допомога для студентів у формі стипендій [3, 15].

В. Верига наголошував, що в час, коли М. Грушевський був головою НТШ, під його впливом 1899 р. було змінено статут Товариства, а його членство поділено на дійсних членів, які вибирали секції, та звичайних, які не мали вирішального голосу. Автор підтримував думку інших істориків щодо ролі М. Грушевського в перетворенні НТШ на справжню українську академію наук. Хоча дослідник висловив припущення щодо офіційного факту позитивного вирішення цього питання, причиною «був вплив польської адміністрації в Галичині, яка не хотіла конкуренції НТШ з Польською Академією Наук в Кракові» [2, 197]. Натомість С. Плохій зазначає, що М. Грушевський вважав Товариство частиною націєтворчої ініціативи, приділяючи головну увагу гуманітарним наукам: історії, мові та літературі – тим ділянкам науки, які безпосередньо стосуються «конструювання та збереження національної ідентичності» [12, 59].

Своєю чергою, П. Магочій дав високу оцінку науково-організаційній діяльності М. Грушевського в НТШ, яку розглядав у контексті розвитку національного руху в Галичині. Канадський вчений відзначив, коли на чолі Товариства став «енергійний історик з Наддніпрянщини», воно «стало неофіційною українською академією наук, що мала постійних членів-вихідців з усіх українських земель, контакти з якими підтримувала через листування» [11, 429, 430].

Таким чином, історіографічний аналіз засвідчив, що науково-організаційна діяльність М. Грушевського в НТШ досліджувалась істориками з української діаспори – Д. Дорошенком, Н. Полонською-Василенко, В. Веригою, Л. Винаром та ін. Вчені визначили роль Михайла Сергійовича як голови НТШ у створенні високоавторитетної в науковому світі інституції. Було підкреслено, що, завдяки об'єднанчому аспекту організаційної діяльності М. Грушевського, вдалося згуртувати поважних вчених та меценатів обох частин України навколо НТШ. На цьому ґрунті, на думку науковців, була розгорнута активна науково-дослідницька та видавнича діяльність Товариства, очільником якої був великий історик. Ця невтомна праця М. Грушевського

кого робила НТШ загальновизнаною українською академією за браком офіційно визнаного статусу.

Дослідниками визначена періодизацію науково-організаційної діяльності М. Грушевського в галицький період його життя, проаналізовано реформу статуту НТШ та структуру цього осередку науки. Отже, було не тільки закладено основи вивчення цього аспекту грушевськознавства, але й з'ясовано роль науково-організаційної діяльності вченого в роботі Товариства, яке, завдяки його зусиллям, поступово виходило за рамки регіонального наукового осередку і все більш набувало статусу інституції загальноукраїнського масштабу.

1. Андрусяк Н. [Рец.] Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка, 1892–1930. – Мюнхен: Українське Історичне Товариство; Дніпрова Хвиля, 1970. – 110 с. // Український історик. – 1971. – № 1–2.
2. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). – Л., 1996.
3. Винар Л. Галицька доба життя Михайла Грушевського (1894–1914) // Український історик. – 1967. – Ч. 1–2.
4. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка, 1892–1930. – Мюнхен, 1970.
5. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Шевченка, 1892–1934. – Нью-Йорк; Дрогобич; Львів, 2006.
6. Винар Л. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка і Михайло Грушевський // Український історик. – 1968. – Ч. 1–4.
7. Витанович І. та ін. Наука // Енциклопедія українознавства. Загальна частина [Перевидання в Україні]. – К, 1995.
8. Дорошенко Д. І. Нарис історії України: в 2 т. – Т. 2: Від половини XVII століття. – К., 1991
9. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. Державна школа: історія, політологія, право. – К., 1996.
10. Дорошенко Д., Оглоблин О. Наукова історіографія XIX–XX ст. // Енциклопедія українознавства...
11. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів. – Ужгород, 2012.
12. Плохій С. Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського. – К., 2011.
13. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. – Т. 1. – К., 1992.
14. Полонська-Василенко Н. Історія України... – Т. 2.
15. Полонська-Василенко Н. Українська історіографія (На правах рукопису). – Мюнхен, 1971.

Romantsova N.I. Mykhailo Grushevskiy's activities in the Taras Shevchenko' Scientific Community: historiographical overview of the researches by the Ukrainian historians from the diaspora. In the article is concerned the M. Grushevskiy's activities in the Taras Shevchenko' Scientific Community made by the Diaspora Ukrainian historians. The Diaspora scientists have widened the range of issues relating to the M. Grushevskiy's influence on the activities of that institution and it's transformation into an the Whole-Ukrainian organization.

Key words: M. Hrushevskiy, NTSH, historiography, Ukrainian Diaspora

Г. Д. Клинова-Дацюк

**ПОСТАТЬ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ
НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ
«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК»**

У статті проаналізовано праці, присвячені гетьманові І. Мазепі, які опубліковані на сторінках журналу «Український історик». Доведено, що відомі діаспорні історики Т. Мацьків, О. Оглоблин, Б. Круницький детально вивчали внутрішню і зовнішню політику гетьмана. Свідченням цього є започаткування рубрики «Мазепіяна» в журналі з 1987 р. Показано, що після 1990 р. свій внесок у розвиток розділу зробили відомі сучасні українські дослідники В. Заруба, О. Ковалевська, В. Коваленко, С. Павленко, Т. Чухліб.

Ключові слова: гетьман І. Мазепа, журнал «Український історик», Полтавська битва, Північна війна, Батурин

Постать гетьмана І. Мазепи більше трьох століть викликає науковий інтерес та суспільну зацікавленість. Не оминули увагою його діяльність і діаспорні істори-

ки, працями яких у 1987 р. на сторінках журналу «Український історик» було започатковану рубрику «Мазепіана». З 1990 р. до розвитку цього розділу долучилися й відомі сучасні українські історики, які своїми дослідженнями значно збагатили і доповнили мазепознавчі студії журналу. В цілому, з 1963 до 2012 р. на сторінках журналу опубліковані близько тридцяти наукових статей, історіографічних оглядів та рецензій.

До визначення внеску «Українського історика» в дослідження доби гетьмана І. Мазепи зверталися такі вчені, як Т. Мацьків [1], В. Сергійчук [2], Г. Швидько [3]. Ці дослідники оглядово підсумовували напрацювання істориків за тридцять років видання журналу. У свою чергу А. Атаманенко проаналізувала діяльність гетьмана в площині міжнародних відносин [4]. Ми спробуємо детально проаналізувати публікації в журналі за п'ятдесят років його видання.

Однією з актуальних проблем, яка розглядалася на сторінках «Українського історика», була проблема іконографії І. Мазепи. Першим взявся її розв'язати відомий дослідник історії Гетьманщини Т. Мацьків. Його праця «Гравюра Мазепи з 1706 р.» була опублікована у 1–2 числі журналу за 1966 р. і була першою розвідкою з означеної проблеми у виданні. Проаналізувавши стан заходів про гравюру Мазепи з 1706 р., він встановив час створення і авторство портрета гетьмана німецьким гравером Мартином Бернінгротом. Т. Мацьків зазначив, що гравюру 1706 р. треба вважати за достовірну, бо вона була створена за життя І. Мазепи; вигляд гетьмана подібний до деяких інших його портретів, а також відповідає описові, що дав його німецький очевидець Й. Барділі [5, 71]. Розвідка супроводжується самою гравюрою, що дозволяє наочно побачити зображення гетьмана 1706 р.

Проблему іконографії І. Мазепи детальніше піднімає і дослідниця історії Гетьманщини О. Ковалевська. У праці «Сучасні дослідження портретів І. Мазепи» [6] вона намагалася встановити найбільш ймовірне зображення гетьмана, методом візуального зіставлення елементів зовнішності. Для експертизи вбуло залучене зображення І. Мазепи з Успенського собору Києво-Печерської лаври, портрети з літопису Самійла Величка, з колекцій Дніпропетровського Художнього музею та Національного Музею Історії України, гравюру М. Бернінгерота, опубліковану на сторінках часопису *Europäische Fama* у 1706 р. та портрети у виконанні І. Нікітіна та С. Землюкова. Відповідно до результатів експертиз та історичних відомостей, О. Ковалевська стверджує, що на портретах із Дніпропетровського Художнього Музею та Національного Музею Історії України зображено І. Мазепу [6, 180]. Праця О. Ковалевської супроводжується репродукціями названих портретів, які доповнюють дослідження.

Важливе місце на сторінках журналу займало висвітлення І. Мазепи як державного діяча. В цьому руслі цікавою є праця Т. Мацькова «Гетьман І. Мазепа – князь Священної Римської імперії» [7], в якій подано короткий огляд згадок у європейській та американській пресі про діяльність І. Мазепи. Т. Мацьків звернув особливу увагу на те, як закордонна преса висвітлювала прихід І. Мазепи на гетьманство, його роль у політиці Московського царства, військову майстерність, причини переходу на бік шведського короля Карла XII. На основі опрацювання матеріалів Австрійського Державного Архіву у Відні, Т. Мацьків звернув увагу на проблему надання гетьману титулу «Князя Священної Римської імперії». З цього питання в думках діаспорних істориків були розбіжності, адже знамі мазепознавці О. Оглоблин [8] та Б. Крупницький [9] стверд-